

ПЕДАГОГИКА ИЛИМДЕРИ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCES

Абдиева Ж.К.

**«МАНАС» ЭПОСУНУН ТАРБИЯЛЫК ТААСИРЛЕРИ ЧЫНГЫЗ
 АЙТМАТОВДУН КӨРКӨМ ДҮЙНӨСҮНДӨ**

Абдиева Ж.К.

**ВОСПИТАТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ ЭПОСА «МАНАС» В ХУДОЖЕСТВЕННОМ
 МИРЕ ЧЫНГЫЗА АЙТМАТОВА**

Zn.K. Abdieva

**THE EDUCATIONAL MEANING OF «MANAS» EPIC IN CHYNGYZ
 AITMATOV ARTISTIC WORLD**

УДК: 947.1:93/99(575.2)(043.3)

Кыргыз элинин улуу жазуучусу Чынгыз Айтматов «Манас» эпосундагы накыл кептерди, мазмунундагы эң сонун үлгүлөрдү жаш кезинен баштап, жан дүйнөсүнө сиңире алган. Макалада Чынгыз Айтматовдун «Манас» эпосунун адеп-ахлактуулук баалуулуктарын, тарбиялык таасирлерин жана кыргыз элинин маданий мурастарын чыгармаларында кең-кесири пайдалана алгандыгы чагылдырылат. «Манас» кыргыз калкынын катаал тарыхын, үмүтүн, каалоо тилегин, адамдын жашоосунун маани-маңызын поэзия тили менен көркөм баяндаган теңдешсиз залкар мурас. Улуу жазуучубуз Чынгыз Айтматов «Манас» дастанын даңазалап, айкөл Манас атабыздын атын аздектеп, анын кудуреттүү рухунан күч алган. Жазуучу калкыбыздын эртеңки келечеги үчүн кам көрүп, аны менен кошо күйүп бышат, өз калеминен жаралган чыгармаларында улуу эпостун адеп-ахлактуу баалуулуктарын, тарбиялык таасирлерин чыгармаларында чагылдырып берген.

Негизги сөздөр: «Манас» эпосу, тарбия, адеп-ахлактуу баалуулуктар, маданият, мурас.

Великий писатель кыргызского народа Ч.Айтматов с ранних лет впитал в себя наследие наших предков и лучшие примеры воспитательного характера из содержания эпоса «Манас». В статье отражается широкое применение Ч.Айтматовым в своих произведениях высоко нравственные ценности эпоса «Манас» и культурное наследие кыргызского народа. Эпос «Манас» является великим наследием в нелегкой исторической жизни кыргызского народа повествовавший художественно-поэтическим языком надежду и смысл жизни человечества. Великий писатель Ч.Айтматов прославил эпос «Манас» возвысил имя великодушного Манаса и духовно обогащался его могущественной силой. Чынгыз Айтматов в своих произведениях воспитательного характера отражал нравственные ценности великого эпоса, заботясь о будущем своего народа, переживая вместе с ним.

Ключевые слова: эпос «Манас», воспитание, нравственные ценности, культура, наследие.

From his earliest years, the great writer of Kyrgyz people, Ch. Aitmatov, absorbed the legacy of our ancestors and the best examples of the educational character from the content

in «Manas» epic. The article reveals the highly moral values of «Manas» epic and the cultural heritage of the Kyrgyz people used by Ch.Aitmatov in his works. The epic «Manas» is a great heritage in the difficult historical life of the Kyrgyz people narrated the artistic and poetic language of hope and the meaning of human life. The great writer Ch. Aitmatov glorified the epic «Manas» raised the name of the generous Manas and spiritually enriched by its powerful force. Chingiz Aitmatov's works of educational nature reflected the moral values of the great epic, taking care of the future of his people, experiencing with him.

Key words: epic Manas, education, moral values, culture, heritage.

«Манас» эпосу адам баласынын инсан болуп калыптанышы үчүн тизмектелип айтылган тарбиялык таасири күчтүү уңгулуу, уюткулуу нуска кептерге бай баалуулуктар менен камтылган.

Кыргыз элинин улуу жазуучусу Чынгыз Айтматов да «Манас» эпосундагы накыл кептерди, мазмунундагы эң сонун үлгүлөрдү жан дүйнөсүнө сиңирүү менен балалык күндөрүнөн баштап тааный баштагандыгы анын чыгармаларында таасын чагылдырылат.

Чынгыз Айтматов «Манас» эпосунун улуулугун, бийик мартабасын, тарбиялык уңгуларын жаш кезинен сезе баштаган.

Курч сөз угуудан, билим алуудан, эмгек кылуудан тажабаган Чынгыз жөнүндө жердеши, тентуш курбусу Жапарбек ага мындай дейт: «... Бала болуп биз менен ойногону эле болбосо Чынгыз улуу кишилерге жакын эле, мисалы, бизге алардын сөздөрүнүн анчалык деле кызыгы жоктой сезилчү, ал эми Чынгыз болсо, атамдын жанында чыканактап олтуруп алып, эси оогончо ошоллордун кебинин кызыгына батчу, биз уктап калчубуз, ал жатчу эмес» [9, 36-б.].

Айымкан эненин, Каракыз эженин уламалап айткан сөздөрү, реалдуу турмуш жомоктору, ангемелери Чынгыздын бала күнүнөн баштап жан дүйнө-

сүндө эстен кеткис рухий гулазык болуп топтоло берген.

Бабалардан калган мурасты баалосу төмөндөгүчө бааланат: “Адамзаттын агып турган тиричилиги дайыма болочокко багытталганы менен өткөн тажрыйбасы анын түпкү гүл азыгы, таянган тоосу, келечек урпактарга энчилеген мурасы. Мунсуз коомдук жана маданий турмуштун уланышы мүмкүн эмес. “Өнөр алды кызыл тил” – деп, илгиркилер бекеринен айтпаса керек. Эмне гана болбосун адам тарабынан жасалган ар бир кыймыл, аракет бүткөн иш жана чектелген максат алды менен адамдын аң-сезиминде иштелип чыгат. Сөздөн, ойдон башталып, адамдын ар түркүн жетишкени тажрыйба катары кайра ойго, сөзгө келип бекемделет, аң-сезимди байытат” -дейт жазуучу [4, 3-б.].

Демек, “Манас” эпосунда айтылгандай:

Белес-белден бороондоп, беш удургуп өткөн сөз.

Уламадан уланып, угуттанып чыккан сөз.

Эрендерден алган сөз, энчи болуп калган сөз.

Карылардан алган сөз, калк ичинде калган сөз.

Кылымдардын кыйрынан, желдей тарап келген сөз [6, 3-б.].

“Манас” кыргыз калкынын катаал тарыхын, үмүтүн, адамдын жашоосунун маани-маңызын поэзия тили менен көркөм баян эткен теңдешсиз залкар мурас. Ошон үчүн бүгүнкү күндө улуу жазуучубуз Ч.Айтматов “Манас” дастанын даңазалап, айкөл Манас атабыздын атын аздектеп, анын кудуреттүү рухунан күч алып, калкыбыздын эртеңки келечеги үчүн кам көрүп, аны менен кошо күйүп бышып, өз чыгармаларында улуу эпосубузду пайдаланып, ар адам баласы үчүн тарбиялык таасирин маалымдап келет. Жазуучу Дүйшөнкул, Чолпонбай сыяктуу баатырлардын эрдигин өз элин, жерин коргогон Манаска салыштырып, ыйык тутуп, өздөрүнүн балалык күндөрдөгү оюндарда да баатырлардай сезип, бири-бирине ант берген күндөрдүн көп болгондугун эскерет [5, 3-б.].

Ч.Айтматов “Жамила” повестинде Кең талаа колдо! Касиеттүү тууган жер колдо! Манас колдо! – [2.] деп, эпостогу башкы каармандын аты менен баштайт. Демек, муну менен Ч.Айтматов кыргыз эли башына кыйын-кезең апааттар түшкөндө Манастын образы элдин, журттун кайраттуулук, эрктүүлүк сезимин ылдый түшүрбөй патриоттуулукка үндөп келгендигин таамай көрсөтөт.

“Улуттук көрөңгөсүз элдик аңызсыз эч нерче өспөйт жана эч кандай мөмө болбойт. Ар кандай мөмө-жемиш өсүш үчүн өзүнүн топурагы, климаты болуш керек. Бутундун алдындагы бекем кыртышсыз алдыга ийгиликтүү жылуу мүмкүн эмес” - деп өз насыятында Ф.М. Достоевский айткандай, эпостогу каармандардын баардыгы улуу жазуучу Чыңгыз Айтматовдун балалык күнүнөн баштап, анын көркөм ой-сезиминен эленип өтүп, тазаланып, толукталган.

“Манас” эпосунда:

Жоого намыс бергиче, ажалым жетсе өлөйүн,

Малым менен жанымды, олжого кантип берейин.

Өлбөй тирүү жүргөндө, не мураска жетейин.

Калкым кыргыз эл үчүн, курман болуп кетейин. – [6.1984, 72-бет] деп, ата-журттун намысы үчүн кара башын канжыгага сайып койгондугу анын журт алдында улуу жоопкерчиликти сезе билиши. Демек, улуу муундагы адамдардын жашоо тажрыйбасынан жаралган патриоттуулукка үндөгөн тарбиялык таасирлер жазуучунун “Жамила” повестинде атын атоо менен терең ойду камтып жаткандыгын байкайбыз.

“Ак кеме” повестиндеги Энесай легендасы да Манас эпосуна барып такалат. Окуяда Манас өзү түздөн-төз катышпаса да жалпы эпостун окуялары менен байланышкан иш-аракеттер башкы теманын ачылышы үчүн кызмат кылат.

“Манас” эпосунун жалпы журт туу тутуп, кас-тарлаган мурастарын, кадыр-баркын анын мазмунунда орун алган ой, каада-салттарын, нускаларын керектүү турмуш корутундуларын Ч.Айтматов өз чыгармаларында белгилүү өлчөмдө пайдаланган.

“Ак кемеде” кыргыз элинин Ысык-Көлгө көчүп келиши, анын сулуулугуна суктануусу өзүнчө зор эстетикалык мааниге ээ. Табиятын сулуулугун баалай билүү аны сезүү жаратылыш менен мамилелешүүнүн алгачкы этабы эмеспи. Жер соорусу Ысык-Көл жөнүндө эпосто мындай сүрөттөлөт:

Береке экен, бел экен.

Пенде көрчү жер экен.

Жердегенде адамды,

Кан кылуучу жер экен.

Жээк жерге баарысын,

Бай кылуучу жер эккен.

Ортосу көпкөк көл эккен.

Суусунда мындай төр экен.

Жердеген адам бай болуучу,

Колунда ырыс бар экен - [7, 242-б.] деп, сүрөттөлүп кыргыз эли үчүн баа жеткис байлык экендиги аныкталат.

Ал эми окумуштуу Макен Жумагулов: “Эпостогу экологиялык проблемалардын өз мезгилинде ылайыкталып чечмелениши кыргыздардын күнүмдүк экологиялык жүрүм-турумунун, адептүүлүгүнүн, аң-сезиминин адекваттуу чагылдырылышы көөнөрбөс нарк-насилдер катары биримдик, гумандуулук маселесине тарбиялоого экологиялык маданияттын калыптанышына чоң таасир тийгизет” - деген пикирди айтат.

“Ак кеме” повестиндеги баланын чоң атасынан уккан байыркы жомоктордун тарбиялык таасири, анын дүйнөгө болгон көз карашын, таанып билүүсүн, адептик ыйман сапаттарын калыптандыра баштайт. Ч.Айтматов “Ак кеме” чыгармасында элдик оозеки чыгармачылыкты көп кырдуу жана ачык формада көрсөткөн. Ал элдин байыркы тарыхый тагдырын бүгүнкү күндөгү тагдыр менен келечектеги үмүтү менен байланыштырат. “Манас” эпосун укканда толкундануу сезимин жараткандай, “Ак кеме” повестин окуганда, көркөм тасмасын көргөндө жан дүйнөндө бушаймаланасың. Ооба, анткени дүйнө менен алакада болуп, аралашып дүйнөнү көрүп туруу үчүн

Манас, Чынгыз сыяктуу түбөлүктүү муундан-муунга аңыз болуп жашай турган бийиктиктер керек.

Алтынай апанын Каракыз чоң эненин жомокторунда айтылган эл достугунун даңазаланышы, башка улуттагы элдер айрыкча коңшулар менен ынтымакта, бир максатта достук сезим менен жашоо идеясы Чынгыз Айтматовдун дилинде балалык курагынан бери жуурулушуп жашап келген.

Достук сезимдин тарыхый маанисин түшүндүрүүдө “Манас” эпосунун ролу чоң. Кыргыздар байыртадан эле башка элдер менен достукта, ынтымакта жашоого аракеттенген. Кыргыз эли достукту жүрөк жарылган сүйүнүч менен тосуп алып, каада-салт менен той берип, анын келечегине ишенишкен. Манас атабыз баштаган ата-бабаларыбыздын атуулдук өрнөгү Чынгыз Айтматовдун чыгармачылыгында да, өз турмуш жолунда да туу туткан таберик катары ак жылдыздай балбылдап күйүп тургандыгын баамдоого болот. Эпосто Манас менен Алмамбеттин, Көкчөнүн улуттар аралык достугун даңазалаган бийик салты Ч.Айтматовдун жан дүйнөсүнөн түнөк тапкан.

Ч.Айтматов М.Ауэзовдун кыргыз эли үчүн жасаган эмгегин жогору баалап, “Ауэзовдун атуулдук азаматтыгын жазуучулук эрдигин биздин эл эч качан унутпайт” - дейт. Ч.Айтматов чет өлкөлүк окурмандардын кай жерликсиз деген суроосуна?, “Манас жаралган, Ауэзов туулган жердемин” – деп, сыймык менен жооп берет. Чынгыз Айтматов айткандай, “Манас” реалдуу турмуш жомогу болгондугунан кыргыз баласынын жашоо тиричилигинде, үй-бүлө турмушунда, каада-салтында, сүйүүсүндө, моралдык-этикалык маселелеринде жашап келет. Ооба, дүйнөлүк коомчулук көңүлүн бурган улуттун жүзүн касиетин көрсөткөн, кыргыз элинин рухий өнүгүшүнөн кабар берген, ата-бабадан калган улуу чыгарма -

“Манас” эпосу. Элибиздин түгөнгүс кенчи болгон “Манас” эпосу бабалардын эзелки тарыхын боюна сиңирген асыл байлык. Биз эпостон кыргыз эли алып жүргөн каада-салттарды, Атамекенди коргоо, достук, сүйүү тунуктугун, жогорку адамдык мамилелерди, гумандуулукту жана башка улуттук идеяларды көрөбүз. Байыркысындан андан калган асыл нарктарын аздектеп күтүп сыйлаган аны жалпы адамзат кенчине айланткан элдин муунунун келечеги кең болот деп айтсак жаңылышпайбыз.

Ошентип, “Манас” эпосундагы баалуу мазмун менен сугарылган Чынгыз Айтматовдун көркөм дүйнөсүнөн адам баласы үчүн этикалык маданияттын, ар-намыстын, гумандуулуктун, толеранттуулуктун, достуктун, сый-урматтоонун жогорку баалуулуктарынын аң-сезимизден өткөрүп, жан дүйнөбүзгө сиңирүү көөнөргүс түгөнбөгөн руханий байлык деп айта алабыз.

Адабияттар:

1. Айтматов Ч.Т. Биз дүйнөнү жаңыртабыз, дүйнө бизди жаңырат. - Фрунзе: Кыргызстан, 1988.
2. Айтматов Ч.Т. «Жамила» повести.
3. Акматалиев А. Тандалган чыгармаларынын жыйнагы. 1-том. - Бишкек: Шам 1997.
4. Байыркы кыргыз рухунун туу чокусу. «Манас». 1-китеп. - Ф.: Кыргызстан, 1984. - 3-бет.
5. «Манас» – океан эпос. Түзгөн А. Акматалиев. - Бишкек: Илим, 1994. - 3-бет.
6. «Манас» 1-китеп. - Б.: Кыргызстан, 1984. - 72-бет.
7. «Манас» 1-китеп. - Б.: Кыргызстан, 1984. - 242-бет.
8. «Манас» энциклопедиясы. 1-том. - Б., 1995. - 36-б.
9. Турмуш чындыгы жана көркөм образ: Макалалар, илимий баяндамалар, документтик материалдар / Түзгөн: У.Б. Култаева. - Бишкек. - 36-б.

Рецензент: к.филол.н., доцент Жунусалиева К.Т.